iFilosofie

FILOSOFIETIJDSCHRIFT VAN DE ISVW #30 JULI 2017

INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE

ISVW

Eskens en De Vries: wat heb je aan filosofie als het erop aankomt?

Wilde verbeelding als zorg voor het zelf en bron van verzet

Taal, literatuur en levenskunst, de spellen die we allemaal spelen

REDACTIONEEL REALISTISCHE WENDING

We laten een tijdperk achter ons waarin filosofie werd gezien als ‘therapeutisch’ (Wittgenstein) en een ‘stichtelijk gesprek’ (Rorty). – Maar zitten we niet midden in dat tijdperk, hoor ik u vragen. Schieten de *Schools of Life* met hun *how to…* toepassingen van filosofische klassiekers niet als paddestoelen uit de grond? Mocht Alain de Botton niet het Rijksmuseum cureren onder de noemer ‘Art as Therapy’? En horen de vele cursussen van de ISVW zelf niet in dit rijtje thuis?

Het antwoord op zulke vragen lijkt al te vanzelfsprekend ‘ja’ te luiden. Toch voltrekt zich momenteel een ‘realistische wending’ in de filosofie. Zowel aan de academie als in het publieke debat verschuift de aandacht van hoe wij mensen de realiteit actief vormgeven – in bewustzijn, taal, discours en andere ‘praktijken’ – naar de realiteit aan gene zijde van die maakbaarheid. Dat is een realiteit die zich van al onze praktijken geen barst aantrekt, of sterker nog: een realiteit die wij op onze beurt maar moeten ondergaan.

Deze wending is voor Denker des Vaderlands René ten Bos hét thema van zijn onlangs verschenen *Dwalen in het antropoceen*. En in dat licht kunnen we ook *Amor Fati* van Erno Eskens en André de Vries zien. Toen bij filosoof De Vries vorig jaar kanker werd geconstateerd, stelde collega-filosoof en vriend Eskens hem de vraag: wat heb je aan filosofie nu je wordt geconfronteerd met een realiteit die zich van al die filosofie ogenschijnlijk niets aantrekt?

Van kanker via klimaatverandering tot en met de uitwassen van de markteconomie hebben we te maken met fenomenen die het individu en zijn keuzevrijheid fnuiken, zo niet verpletteren. Als we Kris Pint mogen geloven, biedt de ‘wilde tuin van de verbeelding’ echter een foucaultiaanse ‘zorg voor het zelf’ en een bron van verzet tegend de zogeheten Grote Verhalen in één. Wie denkt dat het universum één onveranderlijke bal van blind onrecht is, vergeet immers één cruciaal detail: zichzelf.
Ook ná de realistische wending blijft het van het grootste belang ons te laten aanspreken zoals ook Socrates zich ooit liet aanspreken door het gebod ‘ken uzelve’. Om die reden lijkt er helemaal niets te veranderen aan de status van filosofie als therapie en gesprek. Maar waar therapie de werkelijkheid psychologiseert en relativeert, daar moeten we nu, denkend aan Henk Oosterlings ‘hypokritiek’, onder ogen zien dat wij een realiteit die veel weerbarstiger is dan we zouden wensen de rug niet kunnen toekeren, en wel om de onthutsend simpele reden dat wij van die realiteit een integraal deel uitmaken, en zij van ons.

Namens allen die iFilosofie actief vormgeven wens ik u toe dat u zichzelf niet vergeet.

Mark Leegsma, hoofdredacteur

iFilosofie #30

AMOR FATI

Toen filosoof André de Vries kanker kreeg, stelde Erno Eskens hem een confronterende vraag: wat heb je aan filosofie als het er echt op aankomt?

ZORG VOOR EEN ANDER HEDEN

In *De wilde tuin van de verbeelding* activeert Kris Pint kunst en literatuur als *souci de soi* en bron van verzet tegen de Markt ineen

WOORD EN WERELD

Met zijn inleiding in de taalfilosofie *Als dan dus daarom* zet Sjoerd van der Niet je flink aan het denken over het spel dat we allemaal spelen

En verder: **WAAROM ROMANS DENKEN** en wat dan, volgens Jeroen Vanheste; Hoe Ronald Wolbink een **LEVENSKUNST UIT MICHEL DE MONTAIGNE** destilleert; de **STAND-UP FILOSOFEN** over waarheid in de wijn; de **FILOSELFIE** van Esther Ouwehand; Summerschools **DE MOOISTE FILOSOFIE** en **EEN ANDERE KIJK OP SHAKESPEARE**; **SIGNALEMENT** van de mooiste filosofieboeken; **ISVW** Agenda & colofon.

AMOR FATI

Doet filosofie ertoe? Voor filosoof André de Vries wordt de vraag maar al te belangrijk als bij hem kanker wordt geconstateerd. Hij begint een briefwisseling met Erno Eskens, die nu in boekvorm is verschenen als Amor fati. Hier leest u de introductie van het boek.

Tekst: Florian Jacobs

Bij filosoof André de Vries (1965) wordt in de zomer van 2016 prostaatkanker geconstateerd. De Vries is op dat moment werkzaam als filosofisch consulent bij de Internationale School voor Wijsbegeerte (ISVW). Hij begeleidt mensen die beter willen nadenken over hun leven. In zijn gesprekken bespreekt hij ook vaak belangrijke levenskeuzes. Soms komen lastige thema's als euthanasie en de naderende dood ter sprake.Als hij hoort dat de dood hem nu zelf op de hielen zit, raakt De Vries eerst in paniek. Hoe is dit mogelijk? Wat een onrecht! Hij heeft nog zoveel plannen. Zo moet zijn grote filosofische boekwerk over tijd en tijdbeleving nog af. Hij wil dit onderwerp uitdiepen aan de hand van de zogenaamde driewerelden-theorie, waarop hij eerder promoveer-

Filosofische theorieën helpen je om je gedachten te structureren, maar helpen ze je ook bij je ziekte en bij het sterven?

de. Volgens deze theorie, die De Vries ontleent aan de Oostenrijks-Britse filosoof Karl Popper (1902-1994), is de werkelijkheid opgebouwd uit drie van elkaar te onderscheiden werelden: de fysieke wereld, de mentale wereld en de abstracte wereld. In de fysieke wereld treffen we alle materiële objecten aan (huizen, bomen, maar ook zwaartekracht en moleculen). De mentale wereld bestaat uit subjectieve zaken, zoals waarnemingen en ervaringen, gevoelens en verwachtingen. In de abstracte wereld, ten slotte, zijn alle abstracte gebeurtenissen en gedachten te vinden. Denk hierbij aan getallen, theorieën en ideeën. Alle mensen leven in alle drie de werelden: we bezitten immers allemaal een fysiek lichaam, hebben mentale gewaarwordingen en beschikken over abstracte ideeën over de werkelijkheid.

De Vries wil deze werelden beter beschrijven en laten zien hoe ze onze kijk op tijd bepalen, maar hij beseft dat het juist de tijd is die hem daartoe ontbreekt. Zijn prostaatkanker is agressief. Hij heeft niet lang meer.

Op dat moment schrijft Erno Eskens (1964), programmadirecteur bij de ISVW, hem een bemoedigende maar ook confronterende brief, waarin hij vraagt wat je nu, als het er echt op aankomt, eigenlijk aan filosofie hebt. Filosofische theorieën helpen je om je gedachten te structureren, maar helpen ze je ook bij je ziekte en bij het sterven? Heeft zoiets als de driewereldentheorie wel iets te zeggen over je omgang met een destructieve ziekte? Eskens nodigt De Vries uit om in een reeks brieven samen naar antwoorden te zoeken.

Wat volgt is een briefwisseling waarin beide denkers stilstaan bij de grote vragen van het leven: wanneer is je leven geslaagd en hoe kun je een moeilijk te accepteren lot verdragen? De mogelijke antwoorden op deze vragen worden steeds vergeleken met de uitspraken van de bulldozerfilosoof Friedrich Nietzsche (1844-1900). Nietzsche ontwikkelde een gedachte-experiment om de kwaliteit van je leven te meten. Stel je voor, schreef hij, dat een demon je op een nacht bezoekt en je toefluistert dat je je huidige leven integraal gaat overdoen, inclusief alle glorie en ellende. Je mag

er niets aan veranderen, noch in het verleden, noch in het heden. Zou je die herhaling dan willen? Als je daar ja op kunt zeggen, dan is je leven ultiem geslaagd. Dan heb je, in de interpretatie die De Vries en Eskens in dit boek volgen, ‘amor fati’, ofwel liefde voor je lot.

Maar is die liefde voor het lot wel op te brengen als je weet dat je haast ondragelijke pijn gaat lijden? Kun je dat eeuwigdurende ja uit je mond krijgen als je net te horen hebt gekregen dat je terminaal ziek bent en moet gaan beslissen over je eigen einde? En misschien wel de lastigste vraag van alle: kun je ja zeggen tegen de gedachte dat je leven binnenkort eindigt, terwijl het leven van je geliefde gewoon doorgaat?

De beide filosofen buigen zich over deze levensvragen en zetten en passant hun eigen levens- en wereldvisie op papier. In de briefwisseling zien we de denkers dan ook aan het knutselende denkwerk. Soms dagen ze elkaar uit, soms aarzelen ze, soms discussiëren ze over vakmatige details en introduceren ze nieuwe termen, en ook tasten ze soms flink in het duister. Terwijl ze zich buigen over onderwerpen als euthanasie, hormoontherapie, het wezen van de tijd, levensdoelen, het huwelijk en de vraag of objectieve kennis mogelijk is, ontwikkelt zich bovendien een warme vriendschap.

André de Vries en Erno Eskens,
Amor Fati. ISVW Uitgevers, 2017.

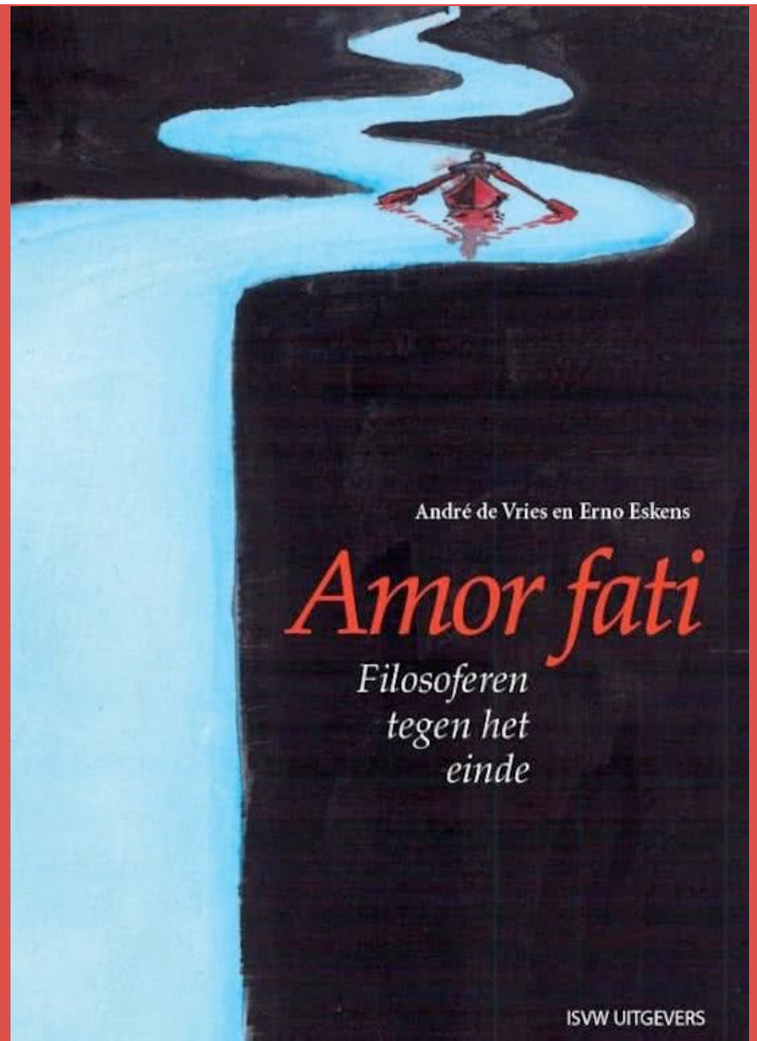

DE ZORG VOOR EEN ANDER HEDEN

Na het postmoderne einde van de Grote Verhalen lijkt het er ironisch genoeg op dat onze weerstand tegen het verhaal van de Vrije Markt en zijn 'flexibele' mensbeeld alleen maar is afgenomen. In *De wilde tuin van de verbeelding* bepleit Kris Pint een heractivering van kunst en literatuur als zorg voor het zelf en bron van verzet ineen.

Tekst & video: Mark Leegsma

Zo'n veertig jaar geleden kondigde Jean-François Lyotard het 'einde der Grote Verhalen' af. Lyotard wilde korte metten maken met het idee dat de geschiedenis een noodzakelijk verloop kent in de richting van een universeel Doel of Heil met een uitverkoren Subject als wegbereider. In naam van de historische noodzaak werden volkeren die 'minder ver' waren gekoloniseerd en vijanden van de Vooruitgang uit de weg geruimd, terwijl die noodzaak zelf met geen mogelijkheid vast te stellen is. Heilsgeschiedenissen, of ze nu van religieuze of politieke aard zijn, zijn daarom slechts verhalen, die nooit ofte nimmer gruwelen die in hun naam zijn en worden aangericht kunnen rechtvaardigen.

Toen Lyotard deze kritiek lanceerde, had hij niet alleen de fascistische doc-

Rembrandt en Dostojevski behoren niet tot het verleden, maar activeren een *ander* heden

trines van nazisme en marxisme in het vizier. Net als zijn tijdgenoot Michel Foucault schaarde hij ook het kapitalisme onder de Grote Verhalen. Maar anders dan zijn fascistische tegenhangers overleefde dit verhaal zijn deconstructie met verve: de 'marketingoriëntatie' van de persoonlijkheid, waar Erich Fromm al in 1947 een profetische beschrijving van gaf, is anno 2017 vanzelfsprekender dan ooit. Juist om die reden dienen we onszelf eraan te herinneren dat enthousiasme, flexibiliteit en zelfontplooiing wel eisen van de Markt kunnen zijn, maar dat deze 'eisen' op niets berusten dan een verhaal.

Alternatieven voor de monocultuur

Met dat uitgangspunt schrijft Kris Pint, literatuurwetenschapper verbonden aan de universiteit Hasselt, een kleine maar doorwrochte lofzang op de verbeelding. De ironie is namelijk dat, juist nu de cirkel waarin alle economie nuttig is en elk nut economisch perfect lijkt te sluiten, de verbeelding ons, door de alternatieve verhalen die ze kan aanreiken, een nut van eigen oorsprong toont. Dat we alternatieven voor de 'neoliberale monocultuur' hard nodig hebben onderbouwt Pint door ons te wijzen op moderne volksziektes als stress, burn-out en depressie, die maar al te vaak met werk blijken samen te hangen.

Om ons te weren tegen het Grote Verhaal van de Markt kunnen we ons laven aan de enorme traditie van kunst en literatuur, die zoveel aanknopingspunten voor andere dan economische mens- en wereldbeelden rijk is. Rembrandt en Dostojevski, om maar lukraak een greep te doen in de schatkist, behoren niet tot het verleden, maar activeren een *ander* heden. Want als de geschiedenis geen noodzakelijk verloop kent, is er ook niet één exclusief 'nu'. Dat heeft Pint uitstekend gezien.

Wilde flora

Het heden veranderen is voor Pint geen revolutionaire taak voor één of ander collectief Subject; was dat wel zo, dan zou hij rechtstreeks in de valkuil van de Grote Verhalen lopen. Nee, een ander heden begint bij ieders individuele verbeelding en vraagt daarom om wat Pint een *hortus conclusus*, een besloten tuin, noemt. Aan de ene kant zijn wij allen tuinen waarin de eigenaardigste, 'wilde' flora voorko-

men, mits we die althans laten groeien. Om dat laatste kans van slagen te geven spoort Pint zijn lezer aan de andere kant aan zijn of haar tuin te omheinen. In feite gaat het om twee zijden van dezelfde munt. Want de psychische wilde tuin tot bloei laten komen begint met getroffen worden door de blik in Rembrandts ogen op een van zijn zelfportretten of een uitspraak van Dostojevski's Idioot; dat treffen alleen al slaat een bres tussen het Grote Verhaal en het eigene in wording.

De wilde tuin van de verbeelding laat zich daarmee lezen als een pleidooi voor de 'zorg voor het zelf' die Foucault tegen het einde van zijn leven voor ogen stond. Tegelijk geeft Pint een eigen uitwerking aan de *souci de soi* die, zijn betoog trouw, een gezonde afstand bewaart tot het werk van de Franse Meester. Inspiratie zonder imitatie en richting zonder dwang: dat is een goede omheining voor een verwilderde tuin waarin 'over het tuinpad de godin van het geluk je tegemoet zweeft' (Kafka).

Kris Pint, *De wilde tuin van de verbeelding*. Boom, 2017.

DE STAND-UP FILOSOFEN

OVER

Schuilt er waarheid in de wijn?

Erno Eskens

Marthe Kerkwijk

WOORD EN WERELD

‘Mijn hond rent door het park’. Op het eerste gezicht een simpele zin, maar Sjoerd van der Niet laat in *Als dan dus daarom* zien dat er meer achter zit dan je denkt. Het startpunt van een onderzoek naar taal en betekenis.

Tekst: Francien Homan

Woord en wereld

Stel, je gaat met een vriend schaken. Jullie zetten de stukken in de beginstelling en doen om de beurt een zet. Totdat jij ineens twee lopers op hetzelfde veld zet. Je tegenstander is in de war. Ben je aan het vals spelen? Of ken je de regels niet goed? Hoe dan ook, het spel kan niet meer doorgaan, want als je je niet aan de regels houdt, is er geen spel.

Sjoerd van der Niet gebruikt bovenstaand voorbeeld om te laten zien hoe taal werkt. Ook taal is een spel. We hebben woorden en kunnen daar zinnen mee maken waarmee we dingen over de wereld aan elkaar kunnen vertellen. Maar wel binnen bepaalde regels. ‘Ik lees een boek’ is volgens de regels, ‘Ik boek een lees’ niet. En als je naar de hond van je vriend wijst en vraagt ‘Heet jouw kat Fikkie?’, ontstaat er waarschijnlijk ook enige verwarring.

Wat is waar?

In *Als dan dus daarom* onderzoekt Van der Niet wat taal precies is en hoe hij werkt. Hoe kan het dat we die reeksen klanken kunnen begrijpen? Wat kunnen we wel en niet uitdrukken met taal? Kan er een taal bestaan met maar één woord? Van der Niet neemt de lezer mee de taalfilosofie in op zoek naar antwoorden op deze vragen en behandelt verschillende thema’s, zoals syntaxis,

semantiek, logica en retoriek. Van woorden naar zinnen naar redeneringen.

Met elk antwoord en elke ontdekking ontstaan er weer nieuwe vragen en kritische noten. ‘Mijn hond rent door het park’ is waar als ik een hond heb en die door het park rent. Er is een overeenkomst tussen mijn uitspraak en de wereld. De zin is waar en heeft betekenis. Maar wat moeten we met een zin als: ‘Sinterklaas draagt een mijter’? Kan die zin waar of onwaar zijn? Betekent de zin nog iets? Natuurlijk. We begrijpen allemaal waar deze zin over gaat. Moeten we nu misschien de definitie van waarheid aanpassen?

H_2O of XYZ

De structuur van zijn boek laat zien wat filosofie is: kritisch kijken naar de wereld om je heen en naar je ideeën erover, vragen stellen, antwoorden vinden en nieuwe vragen stellen. Aan het eind van elk hoofdstuk vat Van der Niet de bevindingen samen en plaatst hij er kanttekeningen bij, die vervolgens onderzocht en uitgewerkt worden in het volgende hoofdstuk. En daarmee duiken we samen met hem steeds dieper de taalfilosofie in. Toch wordt het nooit zwaar of ingewikkeld of saai. Van der Niet houdt zijn verhaal luchtig door geen namen van filosofen en theorieën te noemen, maar juist heel veel voorbeelden te gebruiken. Zo schittert zijn hondje Plato regelmatig ter illustratie van prikkelende kwesties over redeneringen, betekenis, eigenschappen en verwijzingen.

Wie al bekend is met taalfilosofie herkent de klassieke voorbeelden die in het boek worden behandeld, bijvoorbeeld de vraag of water nog steeds water is als we ontdekken dat het uit XYZ-moleculen bestaat in plaats van uit H_2O-moleculen. Of de betekenis van het woord ‘gavagai’ als je bij een vreemde stam op bezoek bent en ze wijzen naar een konijntje. Is ‘konijn’ in hun taal ‘gavagai’? Of betekent het woord ‘konijnenoren’ of ‘lekker maaltje’? Zul je het ooit te weten kunnen komen?

Zorgvuldig uitdrukken

Van der Niet is bovenal de enthousiaste docent naar wiens college je geboeid zit te luisteren. Hij vertelt een verhaal in een vloeiende lijn. In het laatste hoofdstuk maakt hij de stap naar de grotere vragen in de filosofie en de rol die taal hierin speelt. Denk aan morele redeneringen als ‘Dat is goed, want het komt van god’ versus ‘Dat is goed, dus het komt van god’, en aan oorzaak-gevolgrelaties: heeft iemand ADHD omdat hij druk is, of is hij druk omdat hij ADHD heeft? Hiermee laat hij zien wat de invloed van taal kan zijn en hoe belangrijk het is om er zorgvuldig mee om te gaan.

Met *Als dan dus daarom* biedt Van der Niet een toegankelijke introductie in de taalfilosofie die je eens flink aan het denken zet over het spel dat we allemaal spelen.

Sjoerd van der Niet, *Als dan dus daarom: introductie taalfilosofie.*
Damon, 2017.

DE SCHATKIST VAN DE LITERATUUR

‘Literatuur als filosofie’ luidt de ondertitel van de inleiding van *Denkende romans*. In een notendop is dat de literatuurinterpretatie die Jeroen Vanheste, docent filosofie, in dit boek onderzoekt. In twaalf hoofdstukken, die vrijwel steeds een beroemde schrijver als onderwerp hebben, analyseert hij hen vooral als auteurs die iets te zeggen hebben over de menselijke natuur en cultuur. Vanheste beschrijft deze opvattingen en vergelijkt ze met elkaar. Zo ontstaat een panorama van literair vormgegeven visies op de mens.

Tekst: Florian Jacobs

Zeker in de uitvoerige inleiding filosofeert Vanheste ook even over het belang van literatuur. Zijn opvatting laat zich samenvatten met het idee dat de literatuur een spel is ‘waarin we ons tijdelijk in een andere wereld bewegen waar andere regels gelden’ (p. 57). Dat spel van de literatuur levert mensbeelden op die niet minder waardevol zijn dan filosofische en wetenschappelijke theorieën. Met dit boek nam Vanheste zich voor twaalf literaire mensbeelden uit te diepen.

Grote schrijvers zijn idealisten

Vanheste zet de toon met Tolstoj die het over niet minder heeft dan de grote levensvragen. Zijn grote romans zijn te lezen als uitwerkingen van een antwoord op de vraag ‘Hoe te leven?’ Bij Cervantes en Proust bereikt de idealistische drang van de mens grote hoogten. Cervantes is de pionier en grootmeester van de idealistische liefde en Proust geeft blijk van een leven dat geheel en al aan de kunst is gewijd. De lezer vermoedt dat schrijverschap en idealisme niet zonder elkaar kunnen. Welke prijs wordt ook alweer

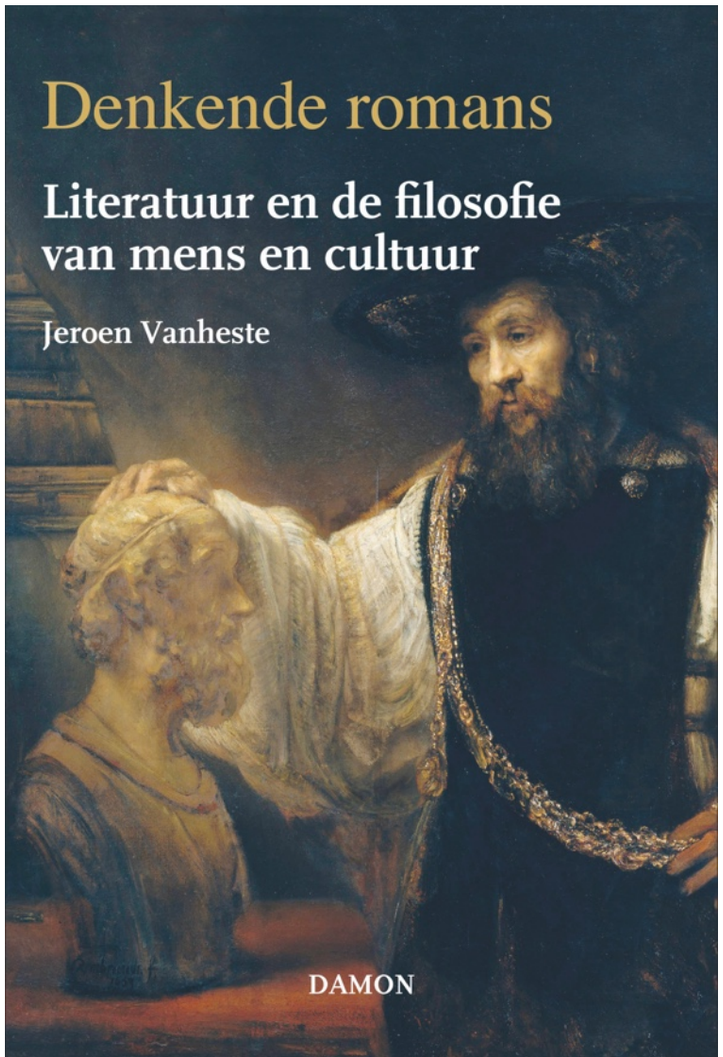

uitgereikt aan ‘the most outstanding work in an ideal direction’?

De volgende schrijvers zingen evenwel een toontje lager. Bellows karakters leven op een minder hoogdravend ‘ritme van [hun] karakter’ (p. 158), Vestdijks stijl is eigenlijk te nuchter om hem idealisme te kunnen aanwrijven en bij Dennis Potter verlaten we de literatuur zelfs helemaal. Thomas Mann heeft wel degelijk idealistische trekjes, maar dit hoofdstuk komt niet uit de verf. Vanheste prijst weliswaar de ideeënrijkdom in het werk van Mann, maar doet vervolgens heel weinig met die rijkdom. Verder dan het citeren van een paar radiotoespraken komt hij eigenlijk niet. De lezer wordt bovendien verrast door de overdaad aan Engelstalige citaten van Thomas Mann (sinds wanneer schreef die zo veel in Engels?). Later herlas ik in het woord vooraf dat het hoofdstuk over Mann eerder een Engelstalige bijdrage aan een bundel is geweest. Dat is te merken.

Moderne tijd: donker humanisme

De twintigste eeuw is goed vertegenwoordigd. T.S. Eliots cultuurkritiek komt voorbij, net als *De slaapwandelaars* van Hermann Broch. Na deze twee volgt Dostojevski, een wat gekke keuze, niet omdat Dostojevski niet filosofisch genoeg zou zijn (integendeel!), maar omdat de lezer net denkt volop in de twintigste eeuw te zijn beland. Dostojevski voorspelde de moderne mens al, zo stelt Vanheste, en hij beschrijft hoe Dostojevski’s ‘ondergrondse man’ al de overname door de techniek en de stuurloze moderne mens beschreef. ‘Juist het scherpste verstand zorgt voor het grootste gevaar wanneer het de leiding van hogere waarden moet missen.’ (p. 308), is een parafrase van Dostojevski die als bruggetje fungeert naar de modernste schrijvers. We zitten er meteen midden-in: Kundera en met name Houellebecq vegen de vloer aan met de radeloze moderne mens. De literatuur is er in de afgelopen eeuwen bepaald niet vrolijker op geworden, constateert deze lezer.

Conclusie

Al met al zou ik dit boek aanraden aan iedereen die op zoek is naar een inleiding in de interpretatie van grote literaire werken. Wie op zoek is naar een diepgravende analyse van de filosofie van bijvoorbeeld Thomas Mann zou ik evenwel een ander boek aanraden: bij de schrijvers die ik al goed kende, viel de oppervlakkige lezing van Vanheste op. Natuurlijk moest Vanheste zijn bespreking beperken tot een hoofdstuk, maar de vermelding van gemeenplaatsen voegt weinig toe aan bestaande literatuur. Gelukkig heeft Vanheste wel een uitgebreide literatuurlijst opgenomen die de geïnteresseerde lezer verder helpt. Al met al een aardig boek als inleiding in filosofie en literatuur, vooral als opstapje naar het werk van de grote schrijvers zelf.

Jeroen Vanheste, *Denkende Romans.* Damon, 2017.

EXISTENTIËLE UITDAGINGEN

AAN DE HAND VAN MONTAIGNE

In deze 'dynamische' tijd worden we steeds vaker geconfronteerd met banen, carrières en relaties die abrupt eindigen. Tijdens dergelijke 'disrupties' worden we teruggeworpen op onszelf en komen we oog in oog te staan met existentiële vragen. Met *Levenskunst à la Montaigne* wil Ronald Wolbink ons vaardigheden en een levenshouding bieden voor 'wanneer het gemak van de automatische piloot wegvalt'.

Tekst: Arthur Veenstra

Wolbink is opgeleid als bedrijfskundige, gepromoveerd op coaching en doceert inmiddels levenskunst en organisatiefilosofie. Hij schrijft dat het verbazingwekkend is dat, als een medewerker bijvoorbeeld wordt geconfronteerd met ontslag, er weinig aandacht is voor levensvragen waarmee die zich geconfronteerd ziet. Nu zijn er tal van coaching- en zelfhelpboeken te vinden in iedere boekhandel. Veel van die boeken komen nogal schreeuwerig over of vervallen in lege retoriek: het geloof-in-jezelf-en-volg-je-droom-genre zullen we maar zeggen. Wolbinks inzet om te focussen op de dieperliggende vragen lijkt veelbelovend, en ik was erg benieuwd of Wolbink er ook in slaagt om mijn vooroordeel over het zelfhulpgenre te ontstijgen.

Authentieke dispositie

In een goed leesbaar boek van ongeveer 120 pagina's zet Wolbink de 'levenskunst à la Montaigne' uiteen. Wolbink definieert levenskunst als het 'bewust en kritisch ontwikkelen van je eigenheid'. Het leven dient op bewuste wijze onder de loep te worden genomen om te voorkomen dat 'het leven niet onbewust en gewoonweg voorbijgaat'. Wolbink grijpt ter inspiratie terug op de 16de-eeuwse denker Michel de Montaigne. De inzichten van Montaigne blijken verrassend goed aan te sluiten bij de moderne tijd. Dit komt wellicht doordat Montaigne zelf ook leefde in tijden waarin godsdienstoorlogen en maatschappelijke ontwikkelingen de oude zekerheden in Europa volledig onderuit haalden.

Wolbink wijst, aan de hand van Montaignes adviezen, op de noodzaak om rust te creëren, de ruimte voor een kritische reflectie op de voor jou belangrijke waarden. Wolbink gaat vrij uitgebreid in op die reflectie op waarden, met veel aandacht voor de praktische vragen. Want: hoe *doe* je die reflectie in feite? Hoe herken je waarden die voor

jou authentiek zijn, wat zijn de betrouwbare steunpunten in jezelf?

Wolbink legt uit dat een dergelijke reflectie de basis legt voor het ontwikkelen van een authentieke ‘dispositie’ ten aanzien van het leven, een verankerde manier om in het leven te staan. Wolbinks Montaigne benadrukt dat er geen kant-en-klare antwoorden zijn, juist niet! Je moet leren om te gaan met onduidelijkheid en onzekerheid, je moet zoeken en aftasten. Een waardevol leven is er een ‘waarin we niet louter succes najagen maar ook weten om te gaan met tegenslagen en mislukkingen en de existentiële crises die deze met zich mee kunnen brengen’.

Afleren slaaf te zijn

Het boek is wat mij betreft erg geslaagd. Wat ik in de eerste plaats goed vind, is dat Wolbink zich richt op de diepere levensvragen die bijna altijd onderbelicht blijven bij grote levensgebeurtenissen zoals ontslag of het verlies van een dierbare. Juist in een maatschappij waarin de dynamiek steeds verder toeneemt, lijkt er een tekort te zijn aan ‘levenskunst’ om hiermee om te gaan. We lijken bang te zijn geworden en sluiten het liefst verzekeringen af tegen al het onverwachte.

‘Je instellen op de dood is je instellen op de vrijheid. Als je hebt geleerd hoe je sterven moet, heb je afgeleerd slaaf te zijn’.

Voor mij is de roep om een basisinkomen hier een goed voorbeeld van. Zelf ben ik ervan overtuigd dat we geen basisinkomen, maar vooral een nieuwe basishouding nodig hebben waarmee we vaardiger en met meer kunde leren navigeren door moeilijke levensfases. Levensvragen zijn zeker confronterend, maar uiteindelijk vrijwel altijd een enorme verrijking voor de persoon die de uitdaging aangaat. Door het wegnemen van alle pijn, zouden we ook die verrijking en persoonlijke groei moeten missen. Die insteek van Wolbink spreekt mij dus enorm aan.

Het tweede dat mij aanspreekt in het boek is de kennismaking met Montaigne, die voor mij een onbekende bekende naam was. Hierbij moet ik opmerken dat ik niet goed kan oordelen of Wolbink de filosofie van Montaigne representatief weergeeft. Echter Montaigne, zoals ingezet door Wolbink, lijkt een klassieke denker te zijn die diverse filosofische tradities op een frisse manier combineert. Zo propageert hij de Stoïcijnse levenshouding van Seneca en Cicero. Hoe leer je omgaan met het toevallige? Hoe leer je de rust te bewaren te midden van alles wat je over-

Hoe ontwikkel je een onderzoekende open geest die tegelijkertijd beschikt over een kritisch vermogen?

komt? Dat betekent dat je zelfs reflecteert op de dood: ‘Je instellen op de dood is je instellen op de vrijheid. Als je hebt geleerd hoe je sterven moet, heb je afgeleerd slaaf te zijn’.

Dit koppelt Montaigne aan Aristotelische deugdenleer; het leren ontwikkelen van innerlijke disposities –deugden-, het bewandelen van de Gulden Middenweg. En van Socrates neemt Montaigne de gedachte over dat levenskunst geen geïsoleerde, atomistische aangelegenheid is, maar een echte dialoog. Hij adviseert daarom om ‘echte gesprekken’ aan te gaan, een wisselwerking op te zoeken, waarbij je jezelf openstelt. Hoe ontwikkel je een onderzoekende open geest die tegelijkertijd beschikt over een kritisch vermogen? Dit koppelt Montaigne weer aan de inzichten van de sceptici: een dergelijke zoektocht leidt namelijk zelden direct tot *de* waarheid. In het vat van tegenstellingen dat we zijn dient geleidelijk een weg te worden gevonden. Dit vraagt erom dat we leren oordelen op te schorten (de sceptische *epochè*). We moeten leren afstappen van het idee dat *de* waarheid er is, of *het* doel in het leven.

Ik raad mensen dan ook aan hun eventuele oordelen over zelfhulpboeken op te schorten. Dit boek geeft uiteraard niet alle antwoorden op de grote levensvragen, maar biedt een gezonde, inspirerende aanpak om te beginnen met het ontwikkelen van een intelligente levenskunst.

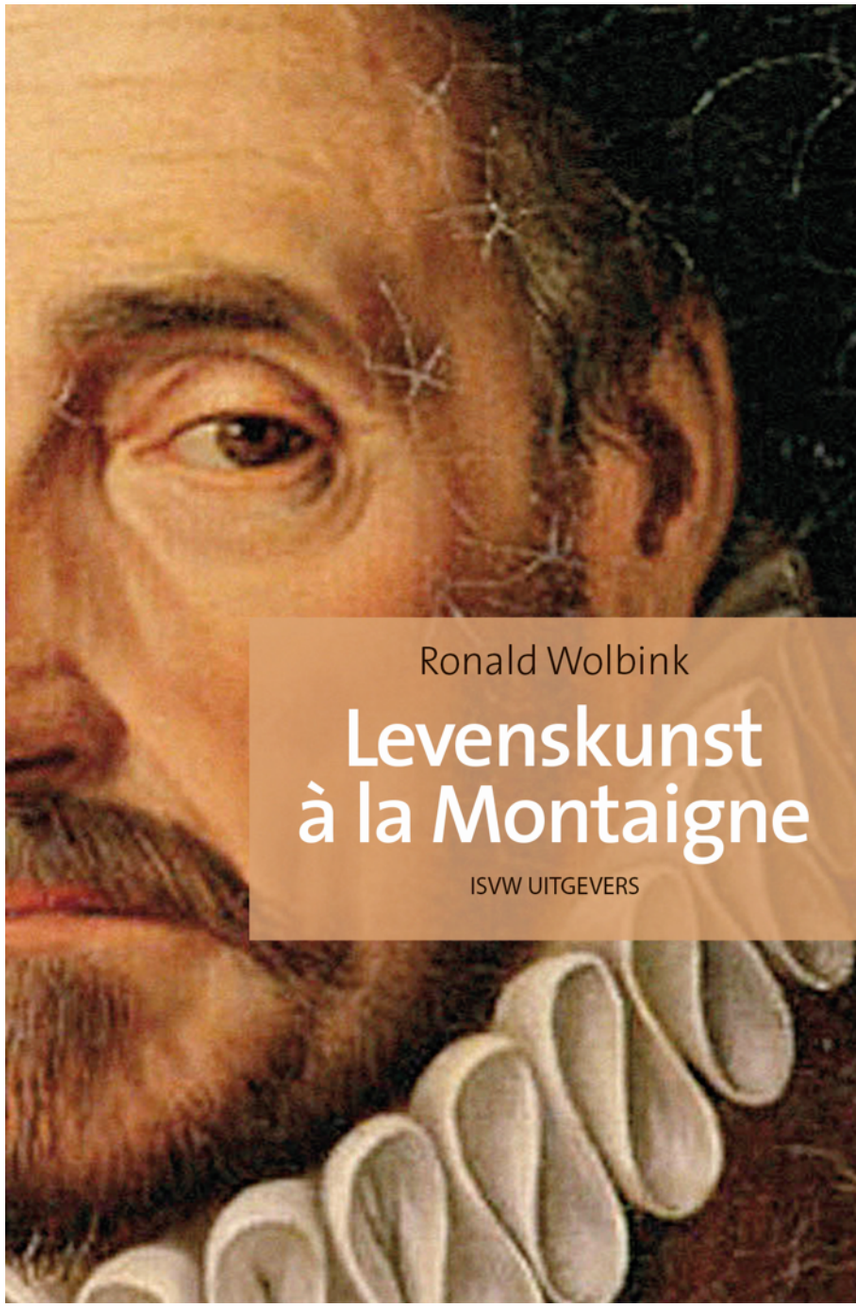

Ronald Wolbink, *Levenskunst à la Montaigne*. ISVW Uitgevers, 2016.

FILOSELFIE ESTHER OUWEHAND

iFilosofie vroeg Esther Ouwehand, Tweede Kamerlid namens de Partij voor de Dieren, om een filoselfie te maken: een selfie met haar favoriete filosofieboek.

Rechtvaardigheid door Michael J. Sandel

‘Rechtvaardigheid natuurlijk! Ik bedoel: er zijn veel filosofen die me inspireren, maar bij niemand is het zo voor het echie als bij Michael Sandel. Hij daagt je uit op precies dát punt waar het om draait. Je morele intuïtie vinden, onderzoeken en trouw durven blijven aan wat je diep van binnen weet – ook als het alledaagse leven die intuïtie volledig overstemt. Het knappe van Sandel is dat hij een fundamentele twijfel in je wakker weet te roepen over je eigen opvattingen, en tegelijk je vertrouwen voedt in een soort basiswijsheid die je óók bezit. Hoe te leven? Nou, zo.’

SUMMERSCHOOL DE MOOISTE FILOSOFIE

17 – 21 juli 2017

De vreugde die filosofie teweeg kan brengen is vaak van esthetische aard: de verfijnde metafoor en de harmonische gedachtegang treffen eerder doel dan welke brave beschrijving dan ook. In deze cursus gaan we dan ook echt genieten van de filosofische grappen, verhalen en inzichten die filosofie zo mooi maken. De docenten stellen niet de waarheid van filosofische teksten voorop, maar hun schoonheid en zeggingskracht. Aan het eind van deze week weet u wat de filosofie zo mooi maakt en begrijpt u de passie, drift en humor waarmee filosofen door de eeuwen heen zich op de grote vragen stortten. Per slot van rekening laten we ons zelden enkel door de geldigheid van een argument overtuigen. Het is vaak de schoonheid van de trefzekere formulering die ons hart wint.

Docenten Frans Jacobs en Florian Jacobs hebben hun harten verloren aan de schitterende teksten van denkers als de knorrige Schopenhauer en vrolijke Hume. Met een gezonde dosis humor en vervoering maken zij u deelgenoot aan hun filosofische vreugde.

Klik op het plaatje voor meer informatie over de summerschool.

EEN ANDERE KIJK OP **SHAKESPEARE**

31 juli – 4 augustus 2017
In deze zomerweek wordt een nieuwe laag in Shakespeare's toneelstukken aangeboord. De Amerikaans- Franse denker René Girard heeft thema's in dit oeuvre op een unieke wijze doordacht – wat ongekende mogelijkheden biedt voor liefhebbers van theater en filosofie. Girards benadering inspireert tot reflectie op ons menselijk handelen.

Drie stukken staan centraal: *Midzomernachtdroom, Julius Caesar* en *Hamlet*. Aan het eind van deze cursus zal voor de deelnemers duidelijk zijn waarom de stukken van Shakespeare nog steeds zo actueel zijn.

Docenten

Thérèse Onderdenwijngaard is docente aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Ze is docente Organisatiewetenschap aan de VU en onderzoeker (VU) naar politiek geweld in Sri Lanka.

Els Launspach is een Nederlandse auteur. Ze is afgestudeerd in de theaterwetenschap (Amsterdam 1981). Els schrijft romans, jeugdromans en essays. Hiernaast is ze theatercriticus en docent aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Klik op het plaatje voor meer informatie over de summerschool.

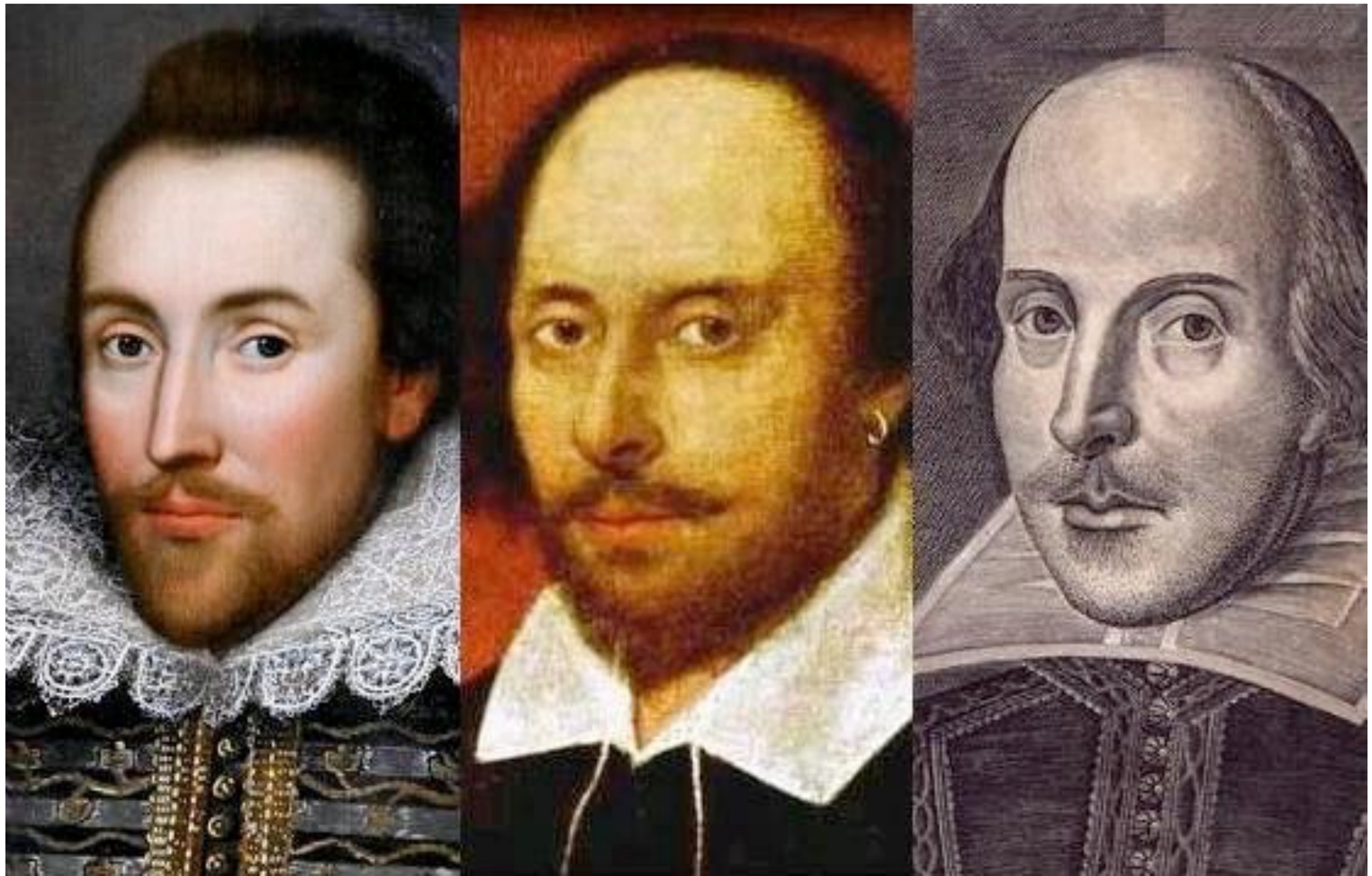

SIGNALEMENT

LEES VERDER

Lode Lauwaert
Filosofie van geweld

Wat betekent geweld vandaag? Hoe moeten we terrorisme begrijpen? Kan geweld zinvol zijn? Is onze economie gewelddadig? Kan liefde wreed zijn? Wat is de band tussen recht en geweld? Met zulke vragen stapte Lode Lauwaert, werkzaam aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte (KU Leuven), naar filosofen uit Vlaanderen en Nederland. Het resultaat is een erudiet, rijk en gevarieerd boek dat je anders over geweld doet nadenken. Met bijdragen van Wim Weymans, Ignaas Devisch, Maarten Boudry, Ruud Welten, Nicolas de Warren, Marc De Kesel, Paul Cliteur, Jens De Vleminck en Antoon Vandevelde.

David Van Reybrouck e.a.
De grote regressie

In *De grote regressie* duiden vijftien grote denkers, onder wie David Van Reybrouck, Zygmunt Bauman, Nancy Fraser, Pankaj Mishra en Slavoj Žižek, de politieke crisis waarin de wereld terecht is gekomen. De parallel met de destabilisering en radicalisering die in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw uiteindelijk tot de Tweede Wereldoorlog leidden, is onmiskenbaar en angstaanjagend. Voor het eerst in lange tijd is een Derde Wereldoorlog niet meer ondenkbaar. De essays in *De grote regressie* gaan zowel over de achterliggende redenen als over de gevolgen, en brengen een internationaal debat op gang.

Hannah Arendt
Totalitarisme

Eindelijk is deze everseller van Hannah Arendt weer leverbaar. In dit hyperactuele boek beschrijft Arendt de oorsprong en dynamiek van totalitaire systemen. Met het veranderende politieke landschap in de westerse wereld is T*otalitarisme*, meer dan een historische analyse, een waarschuwing: Arendts beschrijving van de opkomst van dictators en de rol van de massa's is schrikbarend actueel. 'Arendt wist als geen ander: despoten hebben lak aan de feiten... en kiezen één idee of mythe uit om hun demagogische claims te herhalen: "America first. Russia first".' (Joke Hermsen, *NRC Handelsblad*)

ISVW AGENDA

Juli

03-07 Summerschool: Ethiek in het dagelijks leven. Met Jan Flameling.

03-07 Frontiers of Astronomy. Met o.a. prof. dr. Vincent Icke, Charlotte Icke-Lemmens en Govert Schilling.

10-07 Summerschool: Stoïcijnse levenskunst. Met dr. Miriam van Reijen.

17-07 Summerschool: Moderne levenskunsten. Met Dick Kleinlugtenbelt.

17-07 Summerschool: De mooiste filosofie. Met prof. dr. Frans Jacobs en Florian Jacobs.

17-07 Summerschool: Het keren van de munt. Met prof. dr. Marli Huijer en prof. dr. Christien Brinkgreve.

24-07 Summerschool: Anders denken: Postmoderne levenskunsten. Met dr. Jannah Loontjens.

26-07 Summerschool: Jezelf begrijpen. Met Marjan Slob.

31-07 Summerschool: Sokratisch gesprek. Met Loes de Jong en Sandra Aerts.

31-07 Summerschool: Een andere kijk op Shakespeare. Met Therèse Onderdenwijngaard en Els Launspach.

Augustus

02-08 Summerschool: Vriendschap: Ideaal of werkelijkheid? Met prof. dr. Paul van Tongeren.

07-08 Summerschool: Vrij zijn en inspiratie. Met Rogier Huffnagel.

09-08 Summerschool: Hoe vrij is de vrije markt? Met prof. dr. Laurens ten Kate.

14-08 Summerschool: Grote denkers over liefde en verlangen. Met Marlou van Paridon.

16-08 Summerschool: Mystiek en literatuur. Met Michel Dijkstra en Joyce Pijnenburg.

NAAR ISVW AGENDA

COLOFON

iFilosofie is het gratis digitale tijdschrift van de ISVW. Met een kleine donatie (vanaf € 5,00) draagt u bij aan de voortzetting van iFilosofie.

Hartelijk dank!

DONEER

Abonneer gratis op iFilosofie. Zo krijgt u elke maand op het moment van verschijning de nieuwste editie via uw e-mail toegestuurd.

ABONNEER

LEVENXL bevat levensverhalen van mensen die ernstig ziek zijn (geweest). Noodgedwongen moesten zij hun leven anders inrichten. Wat heeft hen geïnspireerd?

BESTEL

Redactie:

Erno Eskens (uitgever)
Mark Leegsma (hoofdredacteur)
Frans Jacobs (eindredacteur)
Conny van der Meer (vormgever)
Anne-Marie Moons (bladmanager)
Sander Bisselink
Daan Bleek
Daniëlle Drenth
Francien Homan
Florian Jacobs
Marthe Kerkwijk
Anne Schaap
Arthur Veenstra

Met dank aan:

Erica van ’t Leven (Boom Filosofie)
Kris Pint
Koen Verheijden (foto's André en Erno)
André de Vries

Volg ISVW-iFilosofie door op een icoon te klikken.

© ISVW Uitgevers